

nis: naarmate de bezettingspolitiek restrictiever en dwingender werd, groeide het plaatselijke verzet. Omdat Antwerpen een belangrijke plaats innam in de Duitse aanval op het Verenigd Koninkrijk – ‘Operatie Zeeleeuw’ – waren militaire spionage en inlichtingenwerk hier relatief sterk ontwikkeld. Opvallend is bovendien de betrokkenheid van liberale voormannen in het Antwerps verzet. Het overzicht biedt dan misschien geen opzienbarende nieuwe inzichten, maar Wouters oppert wel interessante aanknopingspunten voor vervolgonderzoek. Zou het kunnen zijn, dat sociale groepen die voor 1940 geen podium kregen – zoals liberalen in Antwerpen – eerder geneigd waren om tijdens de bezetting voor verzet te kiezen (“een alternatief actiekanaal”, in de woorden van Wouters p. 123)? Zou het kunnen zijn, dat de geschiedenis van ‘het’ verzet grotendeels een lokale aangelegenheid was, bepaald door lokale omstandigheden en door lokale figuren en hun netwerken? Het zijn vragen die nieuwsgierig maken, uitnodigen tot vergelijking, en misschien zelfs oproepen tot het ontwikkelen naar een nieuwe, bredere onderzoeksagenda dat verzet tegen wat Peter Romijn bestempelde als ‘boosaardig bestuur’ centraal stelt.

Waar het eerste deel de breedte zoekt en de grote lijnen van de Antwerpse verzetsgeschiedenis aan geeft, gaat het tweede deel de diepte in. De zes casestudies vormen een bont geheel, zonder een duidelijke samenhang. Zo beschrijft Jan Laplasse de zending van geheim agenten door Britse inlichtingendiensten en staat in de bijdrage van Herman van Goethem de rol van de politie van Deurne in de Antwerpse Jodenrazzia van eind augustus 1942 centraal. Babette Weyns schetst in haar stuk een portret van Marcel Louette, een van de kopstukken van het voormalige verzet, terwijl Frank Seberechts ingaat op het aandeel van het Antwerps verzet – het Geheim Leger in het bijzonder – in de geallieerde bevrijding van de haven in september 1944.

Ondanks dit gebrek aan samenhang, bevatten de deelstudies wel een schat aan inzichten en informatie. Dat geldt misschien wel het sterkst voor de bijdrage van Janiv Stamberger en Dorien Styven en die van Michèle Corthals. In hun onderzoek naar

Joods verzet in Antwerpen komen Stamberger en Styven tot de conclusie dat vooral voor het begin van de razzia’s in de zomer van 1942 behoorlijk wat Joden aansluiting zochten bij verzetsorganisaties of zelfstandig verzetswerk verrichtten. Daarbij is het opmerkelijk, dat zich onder die Joodse verzetsplegers betrekkelijk veel vrouwen bevonden. Voor een deel verklaren de schrijvers dit doordat zij in hun onderzoek een bredere definitie van verzet hanteren, waaronder ook ‘stil verzet’ – zoals de onderduik – kan worden gerekend. In het algemeen is hun bijdrage op te vatten als een pleidooi voor het uitbreiden van de gebruikelijke, ‘door de naoorlogse erkenningsprocedures voor verzetsstrijders’ bepaalde definitie van verzet. Wat Stamberger en Styven bepleiten is ‘ook alle daden de menswaardigheid gaven aan de slachtoffers van raciale vervolging als verzet [te] beschouwen’ (p. 254).

In het onderzoek van Corthals, tot slot, spelen vrouwen ook een hoofdrol, maar ditmaal zijn het geen Joodse, maar communistische vrouwen. Met microscopische precisie legt de onderzoeker vast hoe deze groep vrouwen verantwoordelijk was voor een even curieus als uniek grootstedelijk fenomeen – een serie betogingen voor betere voedselvoorzieningen in Antwerpen in mei 1941. De organisatie van deze clandestiene betogingen door deze groep vrouwen is op zich al bijzonder. Dat zij zich naast betogen ook schuldig maakten aan plundering van bakkerijen maakt de geschiedenis nog opzienbarend. De bescheiden studie onderstreept nog maar eens wat ‘a gendered perspective’ kan opleveren. De studie maakt eveneens duidelijk hoeveel nog onbekend is in de geschiedenis van verzet en illegaliteit ten tijde van de bezetting. Inderdaad: het wachten is op die bredere onderzoeksagenda.

Geraldien von Frijtag

VINCENT STUER

Rexit: Leopold III en het tragische misverstand

Gent, Borgerhoff & Lamberigts, 2025, 327 p.

Een koningsdrama uit een ander tijdperk voor lezers vandaag

Met het jongste boek dat Vincent Stuer onlangs uitbracht, *Rexit: Leopold III en het tragische mis-*

verstand, zet hij weer een boeiend en bijzonder aantrekkelijk geschreven relaas neer over een bewogen episode uit de Belgische geschiedenis. Zijn voorgaande, in 2021 verschenen boek *Hoogmoed* over Verdinaso-voorman en zakenman Frantz Van Dorpe vertoonde dezelfde kwaliteiten. Maar *Rexit* vertelt een verhaal met een nog veel grotere historische betekenis: de koningskwestie die in 1940, na de Duitse inval en net voor de capitulatie van het Belgische leger, uitbrak rond koning Leopold III.

Wat een nieuwerwetse benaming als 'literaire non-fictie' ook mag suggereren, geschiedschrijving is altijd al een literair genre geweest, misschien wel het oudste. Dat er steeds historici zijn geweest die meeslepend kunnen schrijven en andere die daartoe veel minder in staat zijn, verandert daaraan niets. Hun literaire karakter ontleen historische werken in essentie daaraan dat ze uit tal van observaties gedistilleerde feiten verbinden tot een verhaal. Naast de vraag hoe feitelijk de feiten zijn, gaat historische kritiek ook altijd over de overtuigingskracht van dat narratieve weefsel. En daarbij onderscheiden de resultaten van wat zich ontwikkeld heeft tot academische geschiedschrijving zich van historische romans of bepaalde vormen van wat literaire non-fictie heet.

De wetenschappelijkheid van de historiografie behelst een aanpak waarbij de bronnen uit het verleden waaruit feiten en situaties worden opgedolven duidelijk getoond worden, opdat iedereen van die bronnen zelf kennis kan nemen. Ook als historici steunen op het werk van anderen geven ze dat duidelijk aan met verifieerbare referenties. Zo kunnen de lezers niet alleen de bouwstenen van het narratieve construct dat ze voor zich hebben controleren, maar ook de soliditeit van dat bouwsel zelf. Dat geeft zich bloot als wat het is: een onderbouwde poging tot reconstructie van een stuk voorgoed vergane tijd.

De historische roman daarentegen voert de illusie op van een gebeuren dat zo naadloos beschreven wordt alsof zowel de auteur als de lezer er zelf bij aanwezig zijn. Recentere variaties op het genre

van de, al of niet historische, roman kunnen dan weer net wel de breuklijnen tussen uiteenlopende perspectieven tonen. Dan draait het er vooral om de talige geladenheid van onze omgang met het verleden (en evengoed het heden) te thematiseren en de onoverbrugbare kloof tussen wat gebeurd is (*res gestae*) en de beschrijving(en) van wat gebeurd is (*historia rerum gestarum*) uitdrukkelijk onder de aandacht te brengen. Die thematisering van het onvermijdelijke narratieve karakter van elke beschouwing over het verleden houdt ook grote delen van de historische wetenschappen al decennia in zijn greep. Bij literaire non-fictie die zich situeert tussen roman en monografie, kan die kritische relatie tussen taal en werkelijkheid eveneens een deel van het opzet vormen.

Stuer wil met zijn *Rexit* een verhaal vertellen zonder inzage in het atelier met zijn vele instrumenten en materiaal dat een idee geeft van waaruit dat verhaal is gemaakt en hoe het is aaneengesmeed. Hij verliest zich echter ook niet in een opzichtig talig spel. Evenmin vervalt het boek in de postmodernistische gemakzucht van het historische relativisme, hoe geslaagd hij ook de verschillende perspectieven op het conflict tussen de koning en zijn regering aan bod laat komen. Die uiteenlopende interpretaties van wat er aan de hand was en van wat erop het spel stond vormen zelfs de centrale plot van dit boek. Met veel bedachtzaamheid en subtiel gevoel voor psychologie brengt de auteur in beeld hoe de Belgische regering onder leiding van de Franstalige katholieke Hubert Pierlot aan de ene kant en Leopold III en zijn getrouwen daar lijnrecht tegenover vanuit hun achtergrond, positie en beleving het wederzijdse onbegrip niet kunnen overstijgen. Dat verleidt hem er echter niet toe te besluiten dat verschillende waarheden een eenduidige beoordeling onmogelijk maken. Die beoordeling ligt zelfs binnen bereik van wie geen waardeoordeel wil vellen. Het is immers duidelijk dat niet alleen twee visies op de rol van België in de Tweede Wereldoorlog op elkaar zijn gestuit, maar ook twee soorten denkbeelden over de toekomst van de Belgische samenleving, haar politieke bestel en de rol van het land in de wereld rondom.

De koningskwestie begon met, maar bleef niet beperkt tot het conflict dat ontstond tussen de regering van Hubert Pierlot en Leopold III op 25 mei 1940 op het kasteel van Wijnendaele in West-Vlaanderen. De Duitsers hadden sinds de inval op 10 mei nagenoeg het hele Belgische grondgebied ingenomen en het kwam er voor regering en vorst nu op aan te vluchten of zich aan de vijand over te geven. Dat eerste is wat de regering wilde doen om de strijd verder te zetten aan de zijde van Groot-Brittannië en Frankrijk. De koning wenste echter de strijd te staken en met zijn soldaten in krijgsgevangenschap te gaan. Als hoofd van de strijdkrachten kon hij dat doen, maar als staatshoofd werd hij zo afgesneden van zijn regering, waardoor die hem niet meer dekte en hij in de onmogelijkheid tot regeren verzeilde. Wanneer na heel wat wedervaren vier leden van de regering in Londen belandden, bleven ze daar zij aan zij met de geallieerde coalitie tegen Hitler-Duitsland staan tot de bevrijding van België in september 1944. Leopold III daarentegen bleef niet alleen achter in België, maar stelde zich daar bovendien actiever op dan wat een status als krijgsgevangene kon laten vermoeden. Hij bleef lang geloven in een Duitse overwinning of op zijn minst een onderhandelde vrede tussen de oorlogvoerende partijen.

Met het oog daarop trachtte hij nog in 1942 een deel van het Belgische grondgebied als een autonome zone onder zijn leiding te laten plaatsen om als soeverein staatshoofd aan de onderhandelingen te kunnen deelnemen. Het model daarvoor leverde Vichy-Frankrijk, de staat onder leiding van de meer en meer met de Duitsers collaborerende maarschalk Philippe Pétain. Hoewel al langer bekend was dat Leopold III naar zo'n eigen gebied streefde aan het begin van de bezetting, was het Stuer die dit plan uit 1942 bij het voorbereiden van zijn boek heeft ontdekt in de persoonlijke papieren van Leopold III die pas na de dood van zijn tweede vrouw prinses Lilian in 2002 in het archief van het Koninklijk Paleis zijn beland. Deze episode en vele andere acties en uitspraken van de koning en zijn entourage maken duidelijk hoe onoverbrugbaar de kloof was met de regering in Londen. Die probeerde het geschil in Wijnen-

daele, met het oog op de nationale eenheid en toekomst van het land, lang voor te stellen als een 'misverstand'. Dat zou gebaseerd zijn geweest op de verschillende wegen die beide partijen hadden gekozen naar hetzelfde doel: de strijd om het herstel van de Belgische onafhankelijkheid. Maar Stuer concludeert even gevat als terecht: "de tragedie is dat er nooit een misverstand is geweest".

Niet alleen het gedrag van Leopold III tijdens de bezetting gaf te denken, zijn weigering om te kiezen voor de geallieerden tegen nazi-Duitsland hield hij ook na de bevrijding vol. Dat maakte de koningskwestie, die na 25 mei 1940 was aangezwollen tot een institutionele stellingenoorlog, uiteindelijk onoplosbaar. De vorst bleef zichzelf beschouwen als de belichaming van een ongebonden natie die geen uitstaans had met de zaak van de geallieerden en de internationale orde en samenwerking die zij na de oorlog op het getouw zetten. Ook zijn misprijzen voor de parlementaire democratie tijdens de jaren voor de oorlog leefde voort in zijn onvermogen om in te zien dat hij niet kon functioneren als monarch van een land dat hem niet meer unaniem accepteerde. Stuer laat er met zijn beschrijving van de tergende halsstarigheid van Leopold III, die jarenlang van geen wijken wilde weten, weinig twijfel over bestaan welke partij in dit conflict zich volgens hem het minst redelijk opstelde. De koning werd in die houding vooral gesteund door zijn vrouw en zijn secretaris Jacques Pirenne. Ook hardliners in het CVP-PSC-kamp, zoals Albert De Vleeschauwer die nota bene deel had uitgemaakt van de regering in ballingschap, én dubbelhartige politici van die strekking sterkten de vereenzaamde vorst in zijn koppige weigering om in te zien dat in een democratie van het midden van de twintigste eeuw geen plaats meer was voor iemand met zijn verleden en mentaliteit. Pas toen kort na zijn terugkeer naar België in de zomer van 1950 massaal protest rees en er doden vielen, gaf hij op en ruimde hij de baan voor zijn oudste zoon Boudewijn.

De koningskwestie had niet alleen geleid tot een grondige herkalibrering van de politieke instellingen en actoren (waaronder niet in de laatste plaats

de steeds machtiger wordende politieke partijen), en hun onderlinge verhoudingen. Ze had ook de tegenstelling tussen het Vlaanderen van de CVP en het Wallonië van de PSB op scherp gesteld, hoewel de diepere oorzaken van die tegenstelling elders lagen. Alle wrok ten spijt die ook Boudevijn nog zou koesteren tegenover leden van de politieke klasse die zijn vader deze nederlaag hadden bezorgd, was duidelijk dat ook de stijl van het koningschap nooit meer kon zijn zoals voorheen.

Stuer weet hier een verhaal met dramatische spanning op te bouwen, meer dan met het gelijknamige toneelstuk dat hij in 2024 op de planken bracht. Hij ensceneert dit conflict vooral als een confrontatie tussen Leopold en de Franstalige socialist Paul-Henri Spaak, die kort voor de oorlog minister van Buitenlandse Zaken geworden was. De twee mannen hadden elkaar aanvankelijk goed aangevoeld maar moesten ondanks veel goede wil en geduld van Spaak uiteindelijk frontaal botsen. Daarbij verliest Stuer andere figuren zeker niet uit het oog en hij weet ook hen vaak raak te portretteren. De originaliteit en meerwaarde van dit boek is net gelegen in de manier waarop Stuer een levendig drama weet op te voeren. Ondanks eigen archiefonderzoek is dit boek immers vooral gebaseerd op de vele publicaties die over de koningskwestie doorheen de jaren verschenen zijn en ook op de egodocumenten van personages in dit verhaal. Daarbij doet hij recht aan de complexiteit van zijn dramatis personae en de situaties waarin ze zich bevonden, maar op een enkele archivalische ontdekking na openbaart het geen echt nieuwe inzichten in dit al sterk doorploegde terrein.

Het boek moet het dus vooral hebben van verteltechnieken. Eén daarvan overtuigt minder: zijn spel met het tijdsperspectief, waarbij de chronologie regelmatig doorbroken wordt. Voor een goed historisch begrip van een lange keten van feiten en ontwikkelingen is dat niet altijd bevorderlijk. Chronologie vormt immers de essentie van wat we geschiedenis noemen. Om te begrijpen waardoor of waarom iets gebeurt, een woord gezegd of een handeling gesteld wordt, is het cruciaal

om te weten wat daaraan voorafging, net zoals de impact van een gebeuren alleen valt in te schatten door het te verbinden aan wat erop volgt. Die samenhang tussen historische momenten kan de lezer niet altijd even goed volgen als die herschikt wordt in scenes die bij wijze van terugblik het tijdsverloop doorbreken. Vergroten zulke ingrepen de literaire kwaliteit van een werk? Niet noodzakelijk. Dragen ze bij aan een beter begrip van het gebeuren? Dat valt nog meer te betwijfelen. Die bedenking brengt het leesplezier en het inhoudelijke gehalte van dit vaardig neergepende relaas niet in het gedrang en dat geldt ook voor kleine vergissingen of onnauwkeurige beweringen die vermijdbaar waren geweest.

Het blijft er dus bij dat hier een boek voorligt dat een belangrijke episode uit de Belgische geschiedenis helder, grondig en boeiend opnieuw voor het voetlicht brengt. Het land was na de koningskwestie grondig veranderd. Die transitie naar een nieuwe tijd bracht ze uiteraard niet alleen tweeweg en ze was er zelf ook wel een symptoom van, maar ze heeft zeker bijgedragen aan een verdieping van de reeds eerder bestaande ideologische en communautaire tegenstellingen. Ook de verhoudingen tussen de monarchie en de andere instellingen werd weer eens op punt gesteld, hoewel meer impliciet en alvast niet door formele wijzigingen aan de grondwet of andere wetgeving.

Ook al heeft de auteur het zo niet bedoeld, je kan naar dit gebeuren vandaag weer kijken door een nieuwe, actuele bril. In de Verenigde Staten vindt nu immers evengoed een worsteling plaats tussen een eigenzinnig staatshoofd dat er over de constitutie en de instellingen andere, meer autoritaire opvattingen op na houdt dan andere actoren, ook al bevinden die zich niet op regeringsniveau. Een republiek met een nog langere staat van dienst dan de Belgische parlementaire monarchie is voor zo'n beproeving kennelijk evenmin immuun. Het is nu weer even intrigerend als 75 jaar geleden in België hoe zo'n krachtmeting verloopt. Bij de ontknoping van de jarenlange crisis rond Leopold III in 1950 werd hoe dan ook een bladzijde omgeslagen en Stuer herinnert er

ons weer aan hoe dat zo gekomen is. Een Belgisch koningsdrama uit een ander tijdperk wordt hier opgevoerd voor lezers van vandaag.

Olivier Boehme

JAN WILLEM STUTJE

Folterfabriek Buchenwald: Overleven en collaboreren in een Duits concentratiekamp

Amsterdam, Prometheus, 2024, 293 p.

Dit boek is een ware verademing in dit tachtigste herdenkingsjaar Tweede Wereldoorlog. De inleiding zet meteen de toon: "...de analyse die hier gepresenteerd wordt [is] kritisch; politieke en morele oordelen worden niet geschuwd." Wars van elk hol pathos buigt Stutje zich vervolgens over wat Primo Levi de 'grijze zone' (tussen dader en slachtoffer) heeft genoemd; het ('kapo')systeem van machtsdelegatie in de Duitse concentratie- en vernietigingskampen. Een onderwerp dat sinds Gie van den Berghe (*Met de dood voor ogen*, 1987) amper nog werd aangeraakt in het Nederlandse taalgebied. Stutje beperkt zich noodgedwongen tot de meest beruchte casus: Buchenwald. Een kamp dat zich inzake opzet, inrichting en functioneren onderscheidde van vernietigingskampen als Auschwitz-Birkenau en Treblinka, enz. Een kamp echter ook waar de groep van geprivilegieerde gevangenvunctionarissen gaandeweg hoofdzakelijk uit rode politieke gevangenen bestond. Aan bekende getuigenissen daarover geen gebrek (Eugen Kogon, David Rousset, Jorge Semprún, Elie Wiesel, enz.), maar in het verlengde van zijn biografie over Ernest Mandel gaat Stutje toch vooral te rade bij de Oostenrijkse trotskist Ernst Federn en in iets mindere mate Rousset. Het resultaat is een boeiende reeks beschouwingen over de periode 1930-1950 en de nederlagen van de arbeidersbeweging tegen de achtergrond van het oprukkende fascisme en uiteindelijk de Koude Oorlog.

Het boek bestaat uit vier delen en een epiloog. Het eerste deel behandelt de kampliteratuur in zijn algemeenheid. Deel twee gaat concreet in op de ervaringen van Federn in Dachau en Buchenwald (1938-1945) die er door zowel nazi's als communisten naar het leven werd gestaan. In zijn kenmerkende vlotte stijl en met jongensachtige bravoure

heeft Stutje het over "de mythologie rondom het communistische verzet en de offers die de Sovjet-Unie in de strijd tegen Hitler bracht." Tussen de gevangenen liepen meerdere scheidslijnen, maar er wordt meer dan terecht gefocust op de politieke en ideologische verhoudingen in de kampen. Onder invloed van de gekeerde krijgs-kansen en daarmee samenhangende economische overwegingen, gaven de nazi's vanaf 1942 de voorkeur "aan de zogenaamde rode politieke gevangenen - zo genoemd naar de kleur van de driehoek op hun kleding - boven de zogenaamde groene criminelen." Gevangenvunctionarissen konden daardoor volgens Stutje over leven en dood beslissen. Een "morele grens" die de illegale (clandestiene) communistische leiding naar verluidt "systematisch overschreed" en dan niet alleen door (politieke) tegenstanders uit de weg te laten ruimen. Hoe verhoudt dit alles zich tot de "aan zelfbedrog grenzende mythe over de mogelijkheden tot ondergronds verzet en heroïsche zelfbevrijding"? Deel drie gaat na hoe Federn zijn kampervaringen nadien heeft verwerkt en welke weerslag ze op zijn leven hebben gehad. Deel vier stelt daar de al eerder genoemde mythevorming aangaande Buchenwald tegenover met verwijzingen naar het antifascisme als de staatsideologie van de DDR. In de gebalde epiloog komt Stutje dan terug op de *Wirkungsgeschichte* van een reeks getuigenissen en hun verhouding tot de 'grijze zone'.

Het geheel leest bij momenten als een cruciale aanvulling op Stutjes Mandel biografie (2007), eerder dan een studie naar wat Lutz Niethammer en zijn team omschreven hebben als 'die roten Kapos von Buchenwald' (1994). Door het onderwerp breed in te bedden geeft Stutje echter vooral blijk van veel *vista*. Nergens maakt hij zich bovendien schuldig aan historiografisch geneuzel of ellenlange beschrijvende passages. Zijn inzichten en bedenkingen zijn zonder uitzondering snedig en prikkelend. Het onderzoek naar de kampen lijkt daarmee eindelijk ook in België en Nederland naar een internationaal niveau te worden getild. Toch betwijfel ik of het concept 'collaboratie' recht doet aan de complexe machtsdynamieken